

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 23

1942

UPPSALA 1942

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1942

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

42700

Källor till Per Hallströms »Döda Fallet».

Av Helge Gullberg.

År 1902 skrev Per Hallström romanen *Döda fallet*, vilken utkom samma år. Den fogar sig naturligt till hans tidigare smärre norrlandsberättelser i *Vilsna fåglar*, i *Briljantsmycket* (bl. a. novellen I blå skogen) och novellen *Melchior i Thanatos*¹, men skiljer sig från dem genom sin större utförlighet och genom att den bygger på en verklig historisk händelse, *Ragundasjöns urtappning* den 6 juni 1796. Denna åstadkoms genom att sjöns vatten leddes in på en ny väg, varvid *Storforsen*, eller *Gedungsen* såsom den också kallades, tystnade, och det s. k. *Döda fallet* mellan *Ragunda* och *Bispgården* uppkom. Den man som bar huvudansvaret för denna naturkatastrof, f. d. *sundsvallsköpmannen Magnus Huss*, kallad *Vild-Hussen*, är också huvudpersonen i Hallströms roman.

Enligt vad Hallström själv omtalat², hade hans fantasi under de tider han vistats i Norrland i början av 1890-talet, sysslats med konflikter mellan naturmakt och människa och däribland med den som låg bakom uppkomsten av *Döda fallet*. Han besökte senare — i slutet av nittio-talet — trakten för händelsen, och blev så intagen i denna, att han »icke kunde släppa den obeskriven».³ Emellertid kom annat emellan, och det dröjde tre, fyra år innan han på allvar tog upp arbetet på boken. Detta skedde i samband med en beställning från *Karl Otto Bonnier* om en volym för en på *Bonniers förlag* utgiven bokserie »*Nordiskt familjebibliotek*».⁴

Förkortning: D. F. = *Döda fallet*, citat efter originalupplagan.

¹ Se min uppsats *Per Hallströms norrlandsskildring, Årsskrift för Modersmålsläraarnas förening* 1941, s. 44 ff.

² Upplysningar till *Döda fallet*, uppl. 1923, s. 5.

³ *A. a.*, s. 6.

⁴ Detta framgår av ett brev från Hallström till *Gustaf af Geijerstam* 30.7. 1902, vari han talar om sitt arbete på en bok. Det kan inte vara fråga om någon annan än *Döda fallet*. Den säges ha förstört hans sommar, och han förklarar sig aldrig hava känt sig »mer irriterad öfver ett tvång»: »Den visade sig vara ett litet helvete att få i gång, beställningens förbannelse var öfver den allt från början. Nu är den nästan färdig i kladd, men den fordrar mycket öfverarbetning, om den skall ge mig annat än den ytterligaste leda.» I fråga om denna bok tycks sålunda Hallström mot sin vana ha skrivit rent före tryckningen — jfr min avhandling *Berättarkonst och stil i Per Hallströms prosa*, s. 8 — det bevarade manuskriptet företer icke så stora ändringar, att man kan tala om »mycket öfverarbetning» i detta, även om det visar något flera strykningar än hans manuskript i allmänhet. (Det citerade brevet finnes på *Göteborgs Stadsbibliotek*, *Geijerstamsarkivet*, manuskriptet äges av *Albert Bonniers bokförlag*). Yttrandet är nog rätt typiskt för den verkliga konstnärens inställning till beställningsarbete men även för Hallströms starka självkritik. — Den nämnda bokserien, som utgavs åren omkring sekelskiiftet, innehöll korta originalromaner av moderna skandinaviska författare, och utkom med tre delar till varje jul, en för vart och ett av de nordiska länderna. Samtidigt med *Döda fallet* utgavs *Herman Bangs Sommarnöjen* och *Jacob B. Bulls Ponnäsfolket*, vilken senare f. ö. erbjuder åtskilliga beröringspunkter med Hallströms bok, något som *Werner Söder-*

Han fann då, såsom han själv uppger, »en beskrivning över naturförloppet av en norrländsk prästman, vars namn jag nu glömt, en synnerligen klar och fullständig berättelse, som tillhandahöll fantasien fakta till underlag för en tydlig och levande syn. Vad jag mera kunde behöva hade jag ur mina minnen från resan.»¹

Det åsyftade arbetet är »Gedungen eller Ragundasjöns utgrävning, Skildring af J. A. Englund», tryckt i Stockholm 1853.² Englund var pastorsadjunkt i Ragunda åren 1848—1854. Han ansåg, såsom han säger i sitt företal, omständigheterna kring Ragundasjöns utgrävning och dess följder så märkvärdiga, att de förtjänade komma till allmänhetens kännedom, och då de ej förut blivit föremål för en skildring, måste det ske nu, medan ännu några ögonvittnen till tilldragelsen funnes i livet. Av Hallströms ovan citerade ord framgår, att han till fulllo uppskattat Englunds bok såsom källa. En jämförelse mellan de båda verken ger också vid handen, att denna för honom betygt oerhört mycket. Icke nog med att Englunds arbete ger en klar och noggrann skildring av händelseförloppet vid naturkatastrofen, av dess förhistoria och följder. Det ger också mycket av sinnesstämningen i trakten vid tiden för händelsen, innehåller en god karakteristik av Vild-Hussen och återger flera små berättelser från tilldragelsen, vilka Hallström förstått att utnyttja i sin roman. Här skola angivas några fall, där Hallström haft stor fördel av denna källa.

Den bild av Vild-Hussen som Hallström tecknat och vilken han skänkt en eljest hos honom ej vanlig individualisering, finns i sin linda redan hos Englund. Sedan denne omtalat Huss' död, ger han följande karakteristik av honom:

Så slutade denne man sin bana, som blifwit bestämd att utföra ett företag, hvarpå man förut i så många årtionden varit betänkt, men alltid förspillt sin möda. Fallen för äfwentyr, skrytsam och besynnerlig i sitt uppförande, så att han af många ansågs halftokig, war han under lifstiden föga ansedd, och likwäl ådagalade han i det företag, utan hwilket han längesedan varit glömd, en långt större klokhet än en hel menighet, bland hwilken män med utmärkt förstånd alldeles icke saknades. Det war endast skada att han ej med större försigtighet gick tillwäga; men en sådan egenskap tyckes varit helt och hållet främmande för hans karakter. (S. 74 f.)

Den lilla historien om björnen som råkade illa ut i forsen, vilken Hallström så ypperligt infogar i skildringen av Vild-Hussens känslor när denne på resan uppför älven äntligen nått målet för sitt blivande verksamhetsfält, går tillbaka på en notis hos Englund. Redan denna är rätt verkningsfull:

En björn försökte för lång tid tillbaka att från en udde på sjöns södra sida simma öfwer till den motsatta stranden, och tog då wägen helt nära Qwarnudden. Skogens konung fick då snart erfara, att han icke war någon elfkung. Han drogs med oemotståndlig fart utför forssen. När Nalle såg allt motstånd wara förgäfves, skall han hafwa upphäft ett förfärligt brummande, som dock snart öfwerrostades af dånet från det wattenfall, i hwars fräsande djup han inom några ögonblick war förswunnen. (S. 14.)

hjelm också uppmärksammade i sin recension av *Döda fallet*. Bland andra arbeten först utgivna i denna serie kunna nämnas Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen* och Oscar Leveritts *Magistrarne i Österås*.

¹ Upplýsingar s. 6.

² En ny upplaga av detta arbete utkom i Östersund 1922. Här citeras originaluppl.

Det är av intresse att mot denna korta, sakliga beskrivning ställa Hallströms skildring:

Det var vårtid som nu, alltså hade han [björnen] repat sig sen han vacklade ur idet, yr af sömn och mager, så att den smutsiga pälsen hängde som kläder, aflagda efter en annan. Han hade betat beskedligt och skyggt och sprungit för buller, suttit i solen som en sjukling med nosen lång och dragit luft, brummat och spunnit vid forsarna, hungrig på lax, som han ännu ej vågade söka. Nu hade han vuxit i krafter och begär med årstiden och kanske rifvit ett lamm eller par och känt sig karl igen. Han skulle öfver sjön, och i förlitan på sin tolfmannastyrka tog han kosan för gen. Strömmen ryckte i pälsen, och han lade in litet mer kraft i simtagen, sugningen blef starkare, och han ändrade riktning. Det var för sent, djupet tyngde som bly vid ramarna, vattnet drog honom med sig, fast han piskade det till skum. Med öronen spetsade uppfångade han forsens brus och därbakom ett annat; han förstod hvad det var; hans små röda ögon vidgades i oro, och den själ, som trollbundits i hans inre, blickade fram i ångest. En sådan fara som hans förstår allt lefvande. Han kämpade med hela sin jättekraft och sitt vilda lifsbegär, men förgäfves; först långsamt, sedan allt snabbare och snabbare drogs han nedåt forsens, rytande af fasa och raseri. Ett par barn sågo honom från stranden och ömkade sin fiende. Hejdlöst medryckt, med stämman dränkt af bruset, hundra gånger sänkt i djupet och pröfvande den sista fasan, hundra gånger uppe igen och brottande med förtviflans styrka, drog han, som aldrig mött sin öfverman, sin sista färd, jämrande, maktlös och blind som en kattunge i forsens grepp. Som ett formlöst ting stupade han utför branten, tillplattades, slets sönder, tumlades om som en fläck af blod och grums och var borta. (D. F., s. 41 ff.)

Det citerade stället är rätt typiskt för Hallströms reflekterande och utmålande skildringskonst. Han tolkar djurets känslor, dess ångest inför faran, och målar situationen detaljrikt. Det blir gärna litet för utdraget och överarbetat för att vara riktigt spännande, men det skapar stämning.

Den svagsinte Sven Olsson i Västerede, som får representera den mot Huss fientliga sinnesstämningen i nedre ådalen, och som förstör dennes rännor för vattenurtappningen, är också hämtad ur Englund's bok (s. 77 f.). Situationen då han skjuter på Huss vid dennes forsfärd saknas dock i källan.

Den verkningsfulla skildringen av Gedungsfallets upphörande, vilket bl. a. märks på att ett kvarnhjul stannar, har sin motsvarighet hos Englund, som återger ett ögonvittnes åsyn därav:

Ännu brusade fallet med samma dånande majestät; ännu stänkte det sitt perl-skum mot den klara Junihimmeln. Men inom kort är allt förändradt. En ett stycke ofwan det lodräta fallet belägen qwarn, som wid tillfället gick, stannar — ty den saknar watten. Den wäldiga Gedungsens dån tystnar — för alltid. Forsswalgets watten rinner tillbaka i stället för framåt, och på den swarta stenbotten, som nu kommer i dagen, sprattlar den ena fisken bredwid den andra. (S. 42.)

Med fantasifull inlevelse har Hallström åskådliggjort det säregna skådespelet. Han har levandegjort de rasande elementen genom att likna dem vid levande väsen, och därmed framstår den plötsliga förändringen så mycket starkare:

En oerhörd vattenmängd ur den svällda sjön rusade ned för forsens trånga ränna. Vågorna kappades i ett slags raseri att hinna först, reste sig mot hvarann, genomfraggade af bubblor och skum, hoppade upp på hvarandras ryggar som ett koppel af galna och ursinniga hundar i en hetsjakt. Ibland lyfte de sig och togo språng med fantastiska, sönderslitna och växlande former af svartgrönt och hvitt.

Nära fallet låg en kvarn på en liten platå. Hjulen och stenarna surrade och

slogo, och, trots larmet omkring, gjorde sig ljudet förnimbart genom sin regelbundenhet, som om där klappade en levande puls. — — —

Nedanför kastade sig hela den kokande massan utför branten. Den var knappt stoff längre, bara rytande vildhet, bara vilja, . . . Som ett levande väsen med bakbundna händer tog det dödssprånget. Skummet fladdrade efter det och lyftes som svallande hår. — — —

Äfven han kände, att något förändrats. Ett ljud var borta, en puls var stannad, och brusets, ännu starkt och öfvervåldigande, hade en annan och svagare ton än nyss.

De sågo uppåt mot den lilla kvarnen. Ja visst, därifrån var det förändringen kom. Mjölaren stod ännu på bron och stirrade uppåt strömmen med lamslagen häpnad i sin hållning. Hjulet hade stannat, ehuru intet fel syntes på det, och dammluckan var öppen. Det hade stannat af sig själf. (D. F., s. 148 ff.)

Kapitel X i D. F., som skildrar naturkatastrofens verkan på Ragundasjön, dennas tömmande och älvens våldsamma framfart på sin nya väg mot havet, återgår nästan helt på Englunds framställning i kapitlen XI—XIII. Där berättas bl. a. om två nämndemän som befinna sig i en båt på Ragundasjön när denna börjar urtappas. Det beskrives hur de äro nära att dragas med mot det nya forsfalet. Redan hos Englund har situationen utformats till en liten berättelse, som Hallström rätt nog följt.¹ Till och med männens skämtsamt sarkastiska fråga till arbetarna vid Hussens grävning: »Får vi fara nya vägen snart?» (D. F. s. 157) är direkt hämtad från Englund (s. 40). Den åskådligt levande naturskildringen är dock helt Hallströms egen tillsats (D. F. s. 158—160).

Berättelsen om hur en hel holme rycks med av den framvältande floden på dess nya väg (D. F. s. 163 f.) finnes utförligt omtalad redan hos Englund (s. 45), men Hallström har levandegjort förloppet med sitt träffande bildval:

Som en tjur, frysande af raseri, tar en gärdsgård på hornen, så grep älfven fatt i holmen, skakade den och ryckte den lös från fästet, lyfte den med sviktande skog och knakande skjul och bråtar och bar den högt med sig. Farten hejdades icke af bördan, som en flotta af skepp i storm seglade den fram, långsamt svängande kring sig själf, men framdrifven i ilande snabbhet. (D. F., s. 163 f.)

Även skildringen av hur färjkarlen vid Indal väckes av det inströmmande vattnet och med nöd räddar sig, medan hans enda egendom, »kokreaturet», ännu tjudrat vid lösa timmerstockar från fähuset, omkommer i älven, återgår på en rätt noggrann beskrivning hos Englund (jfr D. F. s. 167 f. med Englund s. 48 f.; ordet *kokreatur* har Hallström uppenbart hämtat från Englund).

Stoffet till framställningen i slutet av romanen (slutet av kap. XI, större delen av XII och hela XIII) av Vild-Hussens plan att fara nedför älven i en båt och utförandet av denna plan, som blir hans död, har också Englund tillhandahållit, i en klar och koncis redogörelse (s. 72 f.), som Hallström följt i fråga om det rent sakliga.

Om sålunda Englunds arbete, såsom också Hallström själf betygar, försett honom med »fakta till underlag för en tydlig och levande syn»², har författaren på annat sätt sökt hämta material för tids- och lokal-färgen i romanen. Hallström uppger, att han bedrev »nyckfulla anti-

¹ Även Ruben G:son Berg har uppmärksammat, att Hallström här fått materialet från Englund. Han synes mig dock något underskatta Englunds framställning, då han betecknar den som en »liten notis» (*Svenska skaldar från nititalet*) 4:e uppl., s. 79).

² Upplysningar s. 6.

kvariska studier i norrländska sägner och folktro». ¹ Dessa studier ha också satt spår. Mest utbyte i fråga om det folkloristiska inslaget i boken synes han dock ha haft av ett arbete som icke hänför sig till norrländska förhållanden.

I det starkt gripande kapitlet VIII, som behandlar den gamle bonden Jon Esbjörnsons död, spelar den i folksägner mötande föreställningen om människans »vård» en viktig roll. För Jons hustru synes den döendes bädd liksom kringfluten av en ljus dimma, vari hans ansikte lyser. »Det var en liten tunn låga, som flyttade sig från hufvud till fötter, det var 'Vården', som visar sig när någon dör. Det betydde också, att nu tändes det eviga ljuset i himmelen, och hon såg det lugn, tills hon ingenting mer kunde se.» (D. F. s. 133 f.) Om dödskampen skall bli kort, får »vården» icke skrämmas. Jon Esbjörnsons dotter, som av sin fader för längesedan tvingats att gifta sig mot sin vilja, har kommit till faderns dödsbädd. Allt det som hon under årens lopp hållit tillbaka, tränger sig nu fram, och hon ger ifrån sig »en vinslande jämmer, som från ett slaget djur» (s. 136). Alla omkringstående visste nu, att slutet för den döende inte skulle komma så snart: »Det ljud, som sprungit ur hennes sårade inre, hade 'brått Vården' och från och med nu var den osynlig där, och ville icke lyfta sig som flamma; dödskampen skulle bli lång och svår» (s. 137). Jon Esbjörnson, som redan hade vänt sig från det jordiska och varit lugn och nöjd, ligger nu mer än ett dygn i förvirrad oro, talar osammanhängande ord och slites mellan ovisshet och trevan. Han kan icke leva, och han kan icke dö. Dottern har tagit ron från hans själ, och hon sörjer däröver. Slutligen ber hon den äldste brodern, att han skall »ropa ut» den döende. Först vill han det icke: »Det vore som att ta lifvet af far», sade han. »Det räknas icke heller för riktigt rätt och kristligt längre.» (S. 138.) Men till slut ger han med sig. Han går upp på hustaket och ropar sin fars namn. Den döende reser sig då på armbågen med blicken klar, och till och med orden vända tillbaka på hans läppar: »Man kallar på mig», sade han. »Jag måste dit ut. Jag har legat länge nog, och arbetet brådskar. Visst var det mig, man kallade!» (S. 141.) När ropet för andra gången tränger in i stugan, rycker den döende till, och tusen tankar tycas klarna i hans inre. Det är detta klarseende inför döden som Hallström så ofta och oeffterhärmligt har skildrat. Här gestaltas det fint såsom känsla av samhörighet med torvan och bygden:

Nu visste han hvarifrån det kom, nu förstod han allt. Från de fält han plöjt, och den mark han brutit, från ödemarkerna, där hans yxa klungit hårdt i vinterköld mot frusen ved, från sjön, där han fiskat och färdats och snart skulle glida fram i stumhet på sin sista väg till kyrkan, från alla håll där han left med sin manngärning och mannavilja, ropade det efter honom: »du hör hit, du är med i oss, du har verkat slut, här är hvilan och sömnen». (S. 141 f.)

När ropet ljuder för tredje gången, faller han död tillbaka mot kudden.

Stoffet till nyss nämnda situationer, vilka Hallström så dramatiskt gestaltat, har han tydligen hämtat från notiser i Hyltén-Cavallius' arbete *Wärend och wirdarne*.² Där talas i § 92 (I, s. 265 ff.) mera allmänt om

¹ Ibid.

² Detta arbete har även eljest tjänat som källa för Hallström. Så är fallet i fråga om de folkloristiska elementen till dikten Herr Nils i Wierstad i *Skogslandet* (se härom Birger Bjerre i *Årsskrift för Modersmåslärarnas förening* 1938, s. 21 ff.).

människans »vård». Längre fram, i § 111 (I, s. 340 ff.), behandlas gamla dödsföreställningar. Bl. a. sägs att man föreställde sig, »att Vården öfvergifver menniskan eller går bort ifrån henne, i det ögonblick hon blir feg eller döden nalkas». Följande meningar synas direkt ha inspirerat Hallströms skildring:

Enligt wärendsk folktro är Vårdens bortgång ibland till och med förnimbar, och man hör icke sällan af gamla qvinnor, som vaka hos döende, hurusom, kort före dödskampen, ett litet klart ljus eller lyse kommit fram vid den sjukas hufvudgård och vandrar omkring hans fötter, samt derefter försvunnit. Det är då ytterst angeläget, att Vården, som vill gå bort, icke skrämme eller qvarhållas genom gråt, oljud eller annat buller. Wärendsböndnen håller därför vid sådana tillfällen tyst i stugan; går någon i dörren, det ögonblick då någon dör, så tros han få fallande-sot. Om någon gör oljud hos en döende, säges han *brå* den sjuke i döden, och den sjuke, som på detta sätt blir brådder i döden, tros då icke kunna dö, såsom ämnadt var, utan får en långvarig och svår dödskamp. För att bota härpå, må, efter gammal sed, en af de närmaste fränderna gå upp på stugu-taket och ropa den döendes namn tillika med faders-namnet. Detta heter i Wärendsmålet att ropa ut någon, och har till mening att kalla bort Vården, så att den sjuke må bli feg och kunna dö i frid. (I., s. 340 f.)¹

Även ett par detaljer i skildringen har Hallström hämtat från samma källa. Det sägs att man »lade psalmbok och sax» under den dödes händer »för att nu också skydda honom, tills klockorna skulle ringa och ta honom under mäktigare hägn.» (S. 142.) Hos Hyltén-Cavallius heter det: »Enligt ett yngre christet föreställningssätt stadnar själen qvar hos den döde, tills man för honom ringt *själa-ringningen*. Så snart någon aflidit och hans ögon blifvit tillslutna, läggas därför ännu uppå liket Guds ord, eller bok (psalmbok), och stål (oftast en sax), till skydd emot orena andar och annan förgerning.» (I, s. 341.)

Närmast följande parti hos Hallström lyder:

»Nu är han all», sade dottern, ty ordet död, det fick icke nämnas. Och med den blandning af kristen tro och ännu uråldrigare, ännu djupare och dünkla föreställningar, som fyllde dem inför döden, förstodo de med detta uttryck, både att nu var det ljuset tändt för honom, som senast sågs lysa till och försvinna vid hans bädd, och också, att nu var han med i alla de röster som ropat på honom, i allt lefvande lif på hans jord. (S. 142 f.)

Källans framställning är följande:

Döden sjelf fattades såsom ett hemlighetsfullt mythiskt väsen, som, i likhet med andra onda väsen, icke ens måtte nämnas vid sitt rätta namn. Wärendsböndnen

¹ Hos Vilhelm Moberg, f. ö. en författare vars böcker innehålla ytterst mycket av gammal folktro och folksed, finner man i romanen *Långt från landsvägen* (1929) ett par situationer som något påminna om Hallströms ovan refererade. Lotta i Ulvaskog hade natten före sin makes död sett dennes far, Per i Ulvaskog, stå på gårdsplanen i sin liksväpnad: »Han var den, som sist burits ut från gården, och han skulle ropa ut den näste, när hans stund kom. Per i Ulvaskog stod där ute och ropade ut sin son . . . Han kom nog igen i natt . . . Han stod där och väntade . . . Och vad ville nu Lotta veta mer, när hon visste, att Bengt [d. v. s. maken] redan var utropad? . . .» (s. 25). Och strax före sin egen död talar Lotta till sin son: »Å far din har ropat ut mej — han sto där ute unner kastanjeträet i natt som va! — — Ja, jag ska ut te far. Å en gång står jag där å ropar på den näste!» (s. 284 f.). Hos Moberg är det sålunda en redan avlidens vålnad som »ropar ut» den döende. Hallströms framställning är mera i överensstämmelse med uppgifterna hos Hyltén-Cavallius. För Moberg, som vuxit upp i en småländsk landsbygd, kan en sådan framställning gå tillbaka på minnen av gammal folktro som han i barndomen hört berättas. Men säkerligen har han också i många fall hämtat stoff från Wärend och wårdarne. Detta synes bekräftas av hans uttalande i en artikel under strecket i *Svenska dagbladet* 20.3.42.

säger derföre ogerna, att någon är död, utan nyttjar af gammalt en omskrifning, såsom: »han är all», »det är bestäldt med honom» o. s. v. (I, s. 340.)

Kapitlet om Jon Esbjörnsons död har något som leder tanken till Selma Lagerlöfs Jerusalem. Sålunda visar användningen av gammal folklig vidskepelse beröringspunkter med framställningen i kapitlet »Den vilda jakten» i Jerusalem 1. Där omtalas att Stark Ingmar anses ha övernaturlig hjälp att skydda milan, och folktron om berghunden förtäljes. Jon Esbjörnson betecknas som »en man af gammal stam», och är i viss mån en norrländsk Ingmarsson. Han representerar det kärnvuxna, traditionen, samhörigheten med bygden och naturen, och står oförstående gent emot Vild-Hussens påfund. Kapitlet blir liksom Jerusalem en apoteos av den gamla svenska bondekulturen. Någon direkt påverkan från Selma Lagerlöf på Per Hallström föreligger dock knappast, även om tillkomsten av Döda fallet år 1902 omedelbart efter Jerusalem 1 (1901) kunde göra en omedveten sådan trolig. I stället har väl det likartade i gestaltningen vuxit fram ur en besläktad känsla inför den gamla bondetraditionen och folktron. Det övernaturliga synes mig f. ö. hos Hallström naturligare sammanvävt med verklighetsstoffet och bättre motiverat, eftersom skildringen gäller en avsidis liggande norrländsk skogsbygd mot slutet av 1700-talet. För teckningen av den miljö där Vild-Hussen kämpade sin kamp, oförstådd av omgivningen, är detta inslag fullt på sin plats, även om själva kapitlet ligger något vid sidan av huvudhandlingen.

Vissa partier i det nyss nämnda kapitlet ha i sin stilton en klang från de isländska släktsagorna. Ett sådant är hustruns svar på den döende makens frågande blick om han gjort någon orätt:

Å nej, å nej! Unga hade de kommit samman, mycket lyckliga hade de varit då, hon mindes det nu så klart, fast hon icke tänkt på det på många år, kanske knappast sedan det skett. Möda hade de haft nog af, men det skulle ju så vara, och nu var alltsammans kärt för minnet. (S. 133.)

Man erinrar sig skildringen av branden på Bergtorsval i Nials saga. Ett annat exempel är sönerns svar på hans fråga om han varit en god far för dem:

»Det har du varit», svarade deras blick. »Du tuktade oss, när det behöfdes, du lärde oss arbeta från det vi voro små, själf gick du alltid först. Mark har du brutit, vi skola bryta den vidare, gård har du byggt, vi skola resa den högre, en man har du varit i nödår och blidår, vi äro också män.» (S. 134.)

Denna stil har en kärv enkelhet och monumentalitet som passar till det högtidliga allvaret i situationen. Den är helt i 90-talets anda (märk inversionens roll!) och för tanken till Heidenstams prosa.¹ Motivet med de tre omtagningarna vid »utropandet» av den döende är i överensstämmelse med folksagans manér.

Detta kapitel har överhuvudtaget en starkare episk karaktär än vanligen är fallet hos Hallström, som mera är skildrare och analytiker än berättare. Flera meningar äro helt korta, och några inledas med »Och» (s. 141 ff.). Särskilt stark är stämningen i kapitlets slut, då den döende kallas från livet. Slutmeningen betecknar krönet. Samlande hela kapit-

¹ Se Nils Svanberg, *Heidenstam och Fröding*, s. 213 och min avhandling *Berättarkonst och stil i Per Hallströms prosa*, s. 281.

lets innehåll och anda är den ett ypperligt uttryck för Hallströms känsla och ett gott exempel på hans stilkonst i dess benägenhet att förtäta en stämning, samla så mycket som möjligt i en mening (man lägge märke till appositionen i början och rikedomens på epitet!):¹

En man af gammal stam, låg Jon Esbjörnson, mätt och nöjd af år, medan dagern grydde öfver hans gamla, karga, kräfvande, ständigt växlande och ständigt samma, alltid kära och skattade värld. (S. 143.)

Bland drag i Döda fallet som kunna ha hämtats ur »Wärend och wir-darne», märkes f. ö. uppgiften i Gammal-Mats' berättelse om tjäderkungen som ingen kan träffa annat än med silverkula (s. 50). Hos Hyltén-Cavallius talas det om tjädrar och harar »som ingen måtte skjuta» (II, s. 39) och berättas om en soldat som träffade på en stor hop skogsfågel som han förstod vara trolltappar och därför laddade sin bössa med en silverknapp i stället för med kula (II, s. 41). Benämningarna Ode Sidhatt och Toregud (s. 53) kunna också gå tillbaka på samma källas Oden Sidhöttur (I, s. 161) och Thore-Gud (I, s. 172). Namnet Magnil kan Hallström också möjligen ha hämtat från samma bok, där det i formen Magnill nämnes bland Qwinno-namn i Wärends tings-handlingar för åren 1600—1632 (II, s. 212).

En scen som liksom kapitlet om Jon Esbjörnson utmärkt träffar kulturmiljön, är förlagd till ragundaprästens kök (kap. III). Drängen Gammal-Mats får där bl. a. berätta om »klänken», tjäderkungen och den onde prästen, Spå-Herr-Ola. Gammal-Mats för tanken på Stark Ingmar i Jerusalem, men är ej närmare individualiserad, och sägnen om den onde prästen erinrar om den onde Sintram i Gösta Berlings saga. Det är av intresse, att motivet om Spå-Herr-Ola redan här dyker upp; det kommer sedan att intaga stort utrymme i Hallströms diktsamling *Skogslandet* (1904). Här nämnes han »en gestalt från djäfvulstrons mörkaste tider, som blifvit mytisk och af hvar trakt i *skogslandet* kräfdes som dess tillhörighet» (s. 54, kurs. här). Detta är inte enda gången som man i Döda fallet erinras om diktsamlingen med detta namn, som till stor del hämtat sin inspiration från Norrland. Berättelsen om Spå-Herr-Ola har Hallström tydligen fått från norrländska sägner som han läst eller hört om-talas.² I förbigående nämnes också prästen herr Peder i Håsjö, som mördade sex lappar på gästabud (D. F. s. 54). Uppgiften om denne har Hallström troligen hämtat från Tunæi Herda-minne, eller Hernösands Stifts Präst-Krönika, som återfinnes i slutet av Hülphers' Beskrifning öfwer Norrland (Andra Samlingen om Jämtland). Där heter det i en not

¹ Jfr mitt i föreg. not a. a., s. 207, 231 ff.

² Martin Strömberg har i en artikel *Trollpräster hos Per Hallström* (*Aftonbladet* 20.8. 1931) hänvisat till en uppsats av J. Nordlander i *Svenska fornminnesföreningens tidskrift* 1880 såsom källa för Hallströms dikt *Spå-Herr-Ola* i *Skogslandet*. Detta synes vara riktigt. Däremot har jag icke kunnat finna bekräftelse på följande uppgift av Strömberg: »Enligt Hülphers Norrlandsbeskrivning var han [d. v. s. modellen för Spå-Herr-Ola] kyrkoherde i Resele i Ångermanland under åren 1590—1630 och skall i denna egenskap varit med och undertecknat Uppsala mötes beslut.» I det i slutet av Hülphers' samling om Ångermanland ingående Tunæi Herda-minne finnes nämnd en Olaus Stenson, som blev kyrkoherde i Resele 1585, och »som underskref Ups. möte» (s. 21), men ingenstädes säges där, att denne var modellen för Spå-Herr-Ola. Strömbergs uppgift synes gå tillbaka på en förmodan av Nordlander i hans ovan nämnda uppsats (s. 116); denne anger dock ej åren 1590—1630 utan endast 1585 och hänvisar till Hülphers.

om en Pet. Michaëlis: »Förmenas wara den Herr Pehr, som med tilhjelp af sin Dräng, mördat 6 Lappar, och derefter i 7 år uppehållit sig i en ödemark» (§ 22 s. 25).

Den tragiska historien om den förrädiske ragundaprästen Olof Claësson Ram och dennes tappra maka, som av konung Karl XI utverkade en karg och tyvärr för sen nåd för sin dödsdömde man (s. 122 ff.), återgår på en verklig händelse. Hallström kan ha hämtat uppslaget ur följande notis hos Hülphers:

Kyrkoh. Olof Classon (Ram) i denne Sockn [d. v. s. Ragunda], blef 1677 under de Norrskas infall, angifwen och dömd för någon förrädisk brefwäxling, hwarföre han med 13 delaktige Börder, 1678 den 27 Maji wid Rödöns Färjesund blef halshuggen. Det säges, at dess Hustru samma dag ankommit ifrån Stockholm med Pardons-bref, men försent.¹

Hallström har låtit Magnil vara en ättling av dessa kärva och stolta människor. Detta förklarar i viss mån det hårda och pliktbundna i hennes karaktär: »Man skall göra sin plikt, blefve den än så tung som hennes där [= Rams hustru]» (s. 129). Det ställe där hon för Olof-Gabriel berättar historien om Ram och dennes hustru och samtidigt bjuder honom avsked, är ståtligt skildrat, och historien skickligt infogad i sammanhanget. Kapitlet slutar verkningsfullt:

Han (= Olof-Gabriel) stod som ett öfvergifvet barn, kölden låg ännu tung öfver honom från kyrkoluften och hennes ord med dess genljud från uråldriga tider af stolt resignation och oböjlig kraft. (S. 131.)

Som vi sett, har Hallström haft flera källor till »Döda fallet». Men han har tillgodogjort sig dem så, att han har satt sin personliga stämpel på boken och genom självsyn och fantasifull inlevelse på ett levande sätt gestaltat den trakt och den tid han berättat om. Därmed blev boken ett viktigt bidrag till nittioalets hembygdsskildring.

¹ Hülphers, *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland*. Andra Samlingen om Jämtland, s. 205, not; jfr *ibid.*, s. 24 not och *Tunæi Herda-minne* (i slutet av samlingen) s. 24. Enligt Tunæi framställning blev Olaus Claud. Rahm, såsom hans namn där skrives, komminister i Ragunda 1655 och »pastor» där 1661. Den tappra makan var Rahms tredje hustru, dotter till kyrkoherden Noræus i Resele (*ibid.*). Rams historia har senare ofta återberättats, bl. a. av Janrik Bromé, *Striderna om Jämtland och Härjedalen* 1676—1679 (1915), s. 69 ff., Carl Sehlin, *Några blad ur Jämtlands historia* (1912), s. 73, Per Vilhelm Enström, *Mitt i Sverige* (1936), s. 42 ff.; jfr Leonard Bygdén, *Hernösands stifts herdaminne* 3, s. 109 ff. I romantiserad form har händelsen utom av Hallström behandlats av Hildegard Löfblad i romanen *Herr Olovs hustru* (1920). Den senare har även romantiserat Magnus Huss' bragd i novellen *Bragdernas man* i samlingen *Lisken Kruskopps hämnd* (1927).